

## MOLIYA BOZORLARINI TARTIBGA SOLISH

**Jumaboyev Diyor Baxtiyor o'gli**  
*Qo'qon universiteti Andijon filiali*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada moliya bozorlarini tartibga solishning mazmuni, asosiy tamoyillari, davlat va nodavlat institutlarining roli hamda zamonaviy tartibga solish mexanizmlari keng yoritilgan. Moliya bozorlari iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutadi, shu bois ularni samarali nazorat qilish, risklarni kamaytirish, investorlardan tortib emitentlargacha bo'lgan barcha ishtirokchilar manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Maqolada xalqaro tajriba, tartibga solish yondashuvlari, prudensial nazorat, makroprudensial siyosat hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning ta'siri tahlil qilingan.*

**Kalit so'zlar:** *moliya bozori, tartibga solish, prudensial nazorat, markaziy bank, risklarni boshqarish, kapital bozorlari, moliyaviy barqarorlik.*

### KIRISH

Moliya bozorlari iqtisodiyotning pul oqimi va kapital harakatini ta'minlaydigan eng muhim mexanizmlardan biridir. Ularning barqaror ishlashi iqtisodiy rivojlanish, investitsion faollik, tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi farovonligini oshirish uchun asos yaratadi. Biroq moliya bozorlari o'z tabiatiga ko'ra risklarga boy bo'lib, tartibga solinmagan sharoitda iqtisodiy inqirozlar, aktivlar narxining keskin o'zgarishi, investorlarga zarar va tizimli xatarlar paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli moliya bozorlarini tartibga solish davlatning iqtisodiy siyosatida alohida o'rin tutadi. Tartibga solish mexanizmlari moliya bozorining ishonchliligi, shaffofligi va samaradorligini ta'minlab, iqtisodiy tizimga bo'lgan ishonchni oshiradi. Ushbu maqolada moliya bozorlarini tartibga solishning asosiy tamoyillari, institutlari va amaliyotlar batafsil ko'rib chiqiladi.

Moliya bozorlarini tartibga solish — bu davlat, markaziy bank va maxsus vakolatli organlar tomonidan moliyaviy institutlar faoliyatini nazorat qilish, tartibga solish va qonuniy asosda boshqarish jarayonidir. Tartibga solishning asosiy maqsadlari: moliyaviy barqarorlikni ta'minlash; moliya tizimida risklarni kamaytirish; moliya institutlari faoliyatini shaffof qilish; investorlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish; moliya bozorini firibgarlikdan himoya qilish; iqtisodiy o'sishga ko'maklashish. Shu bilan birga, moliya bozorlari tabiatdan risklarga boy bo'lib, ularni tartibga solmasdan qoldirish iqtisodiy inqirozlar va tizimli xatarlar paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Oddiy qilib aytganda, moliya bozorlarini tartibga solish — bu moliyaviy tizimning xavfsiz va barqaror ishlashini ta'minlash uchun qo'llaniladigan nazorat va boshqaruv mexanizmidir. Moliya bozorlarining samarali tartibga solinishi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: Shaffoflik – moliyaviy hisobotlarni e'lon qilish, audit talablari. Moliya institutlari o'z faoliyati, moliyaviy holati va risklari haqida muntazam va aniq ma'lumot

berishi shart. Investorlar va bozor ishtirokchilari qarorlarini ma'lumotga asoslangan holda qabul qilishi lozim. Shaffoflik tamoyili firibgarlik va noto'g'ri axborot tarqalishini kamaytiradi. Adolatlilik – barcha ishtirokchilarga teng sharoit yaratish. Barcha bozor ishtirokchilari teng sharoitga ega bo'lishi kerak. Insider trading, monopoliyalashish va boshqa adolatsiz amaliyotlarga yo'l qo'yilmaydi. Bu tamoyil bozor raqobatini rag'batlantiradi. Barqarorlik – tizimli risklarni kamaytirish bo'yicha yondashuvlar. Tartibga solish bozor inqirozi va tizimli risklarni kamaytirishga qaratiladi. Prudensial nazorat, kapital va likvidlik talablari orqali barqarorlik ta'minlanadi. Barqarorlik iqtisodiy o'sish va investitsiyalar uchun zamin yaratadi. Mas'uliyat – moliya institutlarining javobgarlik mexanizmlari. Moliya institutlari va ularni nazorat qiluvchi organlar o'z faoliyati uchun javobgar bo'lishi kerak. Moliyaviy firibgarlik yoki qoidabuzarlik holatlarida javobgarlik mexanizmlari ishlatiladi. Raqobatni qo'llab-quvvatlash – monopoliyalarni cheklash. Monopoliyalar va bozorni egallash holatlarini cheklash. Innovatsion xizmatlar va mahsulotlarni rivojlantirish orqali samarali raqobatni rag'batlantirish. Raqobat bozor samaradorligini oshiradi va iste'molchilar uchun yaxshiroq sharoit yaratadi.

Moliya bozorlarini tartibga solish bir martalik jarayon emas, balki doimiy monitoring, nazorat va normativ mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon orqali bozor barqarorligi, investorlar ishonchi, moliyaviy xavfsizlik va iqtisodiy rivojlanish kafolatlanadi. Shuningdek, zamonaviy moliya bozorlarida raqamli texnologiyalar va fintechning rivojlanishi yangi xavflar va imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu bois tartibga solish jarayoni doimiy yangilanishi, innovatsion yondashuvlar va xalqaro tajribani hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Natijada samarali tartibga solish nafaqat bozor ishonchini oshiradi, balki iqtisodiy o'sish, sarmoya jalb qilish va moliyaviy tizimning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, moliyaviy tartibga soluvchi eng asosiy vositalardan biri bu qonunlar va normativ-huquqiy bazasini ishlab chiqish. Ular bozor ishtirokchilari uchun majburiy qoidalarni belgilaydi va moliya tizimining xavfsiz va barqaror ishlashini ta'minlaydi. Qonunlar moliya bozorining asosiy tamoyillari va prinsiplarini belgilaydi. Misol: "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida" qonun; "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" qonun; "Sug'urta faoliyati to'g'risida" qonun. Qonunlar bozor ishtirokchilariga huquqiy himoya, investorlar va iste'molchilarga ishonchli muhit yaratadi. Normativ-huquqiy hujjatlar qonunlarni amaliyotga tatbiq etish vositasi sifatida xizmat qiladi. Ular moliya institutlari faoliyatining texnik va moliyaviy talablari, hisob-kitob standartlari, audit va hisobot tizimini belgilaydi. Misol: Markaziy bank tomonidan chiqarilgan prudensial talablar, kapital va likvidlik ko'rsatkichlari, qimmatli qog'ozlar bozorida ochiq axborot berish talablari. Qonunlar va normativ-huquqiy bazaning vazifalari: Banklar, brokerlar va sug'urta kompaniyalarining faoliyatini qonuniy me'yorlar asosida nazorat qilish; Qonun va normativlar moliya institutlarining faoliyatidagi xatarlarni oldini olishga yordam beradi; Qonuniy mexanizmlar orqali firibgarlik va noqonuniy faoliyatning oldi olinadi; Shaffof va adolatli qoidalar moliya institutlari va investorlar o'rtasida ishonchni kuchaytiradi. Qonunlar va normativ-

huquqiy hujjatlar moliya bozorini tartibga solishning asosiy poydevori hisoblanadi. Ular bozor ishtirokchilari faoliyatini tartibga soladi, investorlarni himoya qiladi, risklarni kamaytiradi va moliyaviy tizimning barqaror ishlashini kafolatlaydi. Shu bois har bir davlat moliya bozorini rivojlantirishda qulay va aniq normativ- huquqiy bazani yaratishga katta e'tibor beradi. Moliya bozorini tartibga solish jarayonida litsenziyalash va ruxsatnomalar berish — eng muhim mexanizmlardan biridir. U moliya institutlarining faoliyatini qonuniy va xavfsiz yo'lga qo'yishni ta'minlaydi hamda bozor ishonchini oshiradi. Litsenziyalash — bu moliya institutlariga (banklar, sug'urta kompaniyalari, brokerlar, fond menejerlari) faoliyat yuritish uchun davlat tomonidan beriladigan ruxsatnoma. Litsenziya berish jarayoni institutning moliyaviy barqarorligi, tajribasi va qonuniy faoliyatini tekshirishdan iborat. Litsenziyalash moliya institutining faoliyatini qonuniylashtiradi va ularning bozor ishtirokchilariga nisbatan javobgarligini oshiradi. Bu mexanizm moliya institutlarining faoliyatini qonuniylashtiradi, investorlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qiladi, bozor barqarorligini oshiradi hamda nazorat va monitoringni samarali qiladi. Shu bois litsenziyalash har bir davlat moliya bozorini rivojlantirishda markaziy o'rin tutadi. Moliya bozorlarini tartibga solish jarayonida prudensial talablar va risklarni boshqarish muhim mexanizmlar hisoblanadi. Ular moliya institutlarining barqaror faoliyatini ta'minlash, tizimli xatarlarni kamaytirish va investorlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi. Prudensial talablar — bu moliya institutlariga qo'yiladigan moliyaviy va operatsion me'yoriy talablaridir. Ularning asosiy maqsadi moliya institutlarining barqaror ishlashini va bozor xavfsizligini ta'minlashdir. Prudensial talablar asosan banklar va sug'urta kompaniyalariga nisbatan qo'llaniladi. Asosiy prudensial talablar: Kapital yetarliligi (Capital Adequacy) Bank yoki moliya institutining yetarli kapitalga ega bo'lishi. Masalan, Basel III standartlari bo'yicha minimal kapital talablari. Likvidlik talablari (Liquidity Requirements) Banklar yetarli miqdorda naqd pul va tezkor aktivlarga ega bo'lishi kerak. Bu mijozlar talabini o'z vaqtida qondirish va likvidlik inqirozining oldini olishga yordam beradi. Aktivlar sifati (Asset Quality) Banklarning kredit portfeli va investitsiyalari xavf darajasiga mos bo'lishi kerak. Risklarni boshqarish tizimi (Risk Management System) Institutlar risklarni baholash va ularni kamaytirish tizimiga ega bo'lishi lozim. Prudensial talablar va risklarni boshqarish — moliya bozorini tartibga solishning asosiy vositalaridan biri. Ular orqali moliya institutlari barqaror faoliyat yuritadi, bozor xavfsizligi ta'minlanadi va iqtisodiy tizimga bo'lgan ishonch mustahkamlanadi. Shu bois, har bir davlat moliya institutlariga prudensial standartlarni tatbiq etishga alohida e'tibor beradi. O'zbekiston va ko'plab davlatlarda moliya bozorlarini tartibga solishga quyidagi organlar mas'ul: Markaziy Bank – bank sektorini tartibga solish, prudensial talablar belgilash. Banklar va kredit tashkilotlari ustidan nazorat o'rnatish. Prudensial talablarni belgilash, Pul-kredit siyosatini yuritish, Inflyatsiyani nazorat qilish, Banklarning likvidligi va barqarorligini ta'minlash, To'lov tizimlarini nazorat qilish. Tartibga solishga mas'ul institutlar moliya bozorining barqaror, shaffof va xavfsiz faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi asosiy ustunlardir. Markaziy bank, qimmatli qog'ozlar bozorini, sug'urta sektorini va raqobat

muhitini nazorat qiluvchi organlar moliyaviy tizimning har bir bo'g'inida o'ziga xos funksiyalarni bajaradi. Ushbu institutlar tomonidan joriy etiladigan prudensial talablar, litsenziyalash tartibi, nazorat va monitoring mexanizmlari moliyaviy muassasalar faoliyatini tartibga solib, ularni iqtisodiy barqarorlik tamoyillariga mos ravishda ishlashga majbur qiladi. Shu bilan birga, mazkur institutlar investorlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, bozor manipulyatsiyasi, firibgarlik, monopoliyalashuv kabi xavf va salbiy holatlarning oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi. Ularning samarali faoliyati moliya bozorida ishonch muhitini mustahkamlaydi, kapital oqimini rag'batlantiradi va mamlakatning umumiy iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, tartibga solishga mas'ul institutlar — bu moliyaviy tizimning to'g'ri ishlashi, risklarning boshqarilishi va iqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan institutsional asosdir. Prudensial nazorat va uning ahamiyati. Prudensial nazorat moliyaviy bozorlarning barqarorligini ta'minlashda eng asosiy vositalardan biri bo'lib, u banklar, sug'urta kompaniyalari, investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy tashkilotlarning faoliyatini xavfsiz, shaffof va barqaror yuritishini nazorat qiladi. Ushbu nazorat tizimi tashkilotlarning kapital yetarliligi, likvidligi, risklarni boshqarish darajasi, menejment sifati va operatsion barqarorligini baholash orqali moliyaviy tizimning umumiy mustahkamligini kuchaytiradi.

Prudensial nazoratning ahamiyati bir necha asosiy jihatlarida namoyon bo'ladi: Moliyaviy barqarorlikni saqlash – yuqori risklar, zararlar yoki likvidlik inqirozlari tufayli banklarning muammoga uchrashi butun iqtisodiyotga zarar yetkazishi mumkin. Prudensial talablar shu kabi xavflarning oldini oladi; Omonatchilar va investorlar huquqlarini himoya qilish – kapital va likvidlik bo'yicha qat'iy me'yorlar moliyaviy tashkilotlarning majburiyatlarni o'z vaqtida bajarishini ta'minlaydi va jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi; Risklarni erta aniqlash va cheklash – prudensial nazorat risklarni yuzaga kelmasdan oldin aniqlashga va ularni minimallashtirishga imkon yaratadi, shu orqali moliyaviy tizimdagi “domino effekti”ning oldi olinadi; Moliyaviy intizomni kuchaytirish – auditorlik talablarining joriy etilishi, ichki boshqaruv tizimlarini mustahkamlash va axborotlarni oshkora taqdim etish moliya tashkilotlarining faoliyatini yanada mas'uliyatli qiladi.; Krizislarning oldini olish – prudensial me'yorlarsiz moliya bozorlari spekulativ risklar bilan to'lib ketadi va 2008-yil global moliyaviy inqiroziga o'xshash holatlar yana takrorlanishi mumkin. Kuchli prudensial nazorat esa bunday krizislarni sezilarli darajada kamaytiradi. Umuman olganda, prudensial nazorat moliyaviy bozorlarning sog'lom ishlashini ta'minlaydigan, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan va moliyaviy tizimga bo'lgan ishonchni mustahkamlovchi muhim mexanizm hisoblanadi. Kuchli prudensial nazorat tizimi mavjud bo'lgan davlatlarda moliyaviy barqarorlik yuqori, investorlar ishonchi kuchli va iqtisodiy o'sish sur'atlari barqaror bo'ladi. Prudensial nazorat — bu oddiy nazorat tizimi emas, balki butun moliyaviy arxitekturaning asosiy tayanchidir. U moliyaviy muassasalar faoliyatini xavfsiz, barqaror, shaffof va iqtisodiyot ehtiyojlariga mos ravishda olib borilishini ta'minlaydi. Mamlakat moliyasining sog'lomligi, bank tizimiga ishonch darajasi,

investorlar faolligi va hatto makroiqtisodiy barqarorlikning o'zi ham prudensial nazorat tizimining sifati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, prudensial nazoratni kuchaytirish, xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish — har qanday rivojlangan moliyaviy tizimning ajralmas strategik yo'nalishidir.

Makroprudensial siyosat.

Makroprudensial siyosat — bu butun moliyaviy tizimdagi tizimli (sistematik) risklarni aniqlash, oldini olish va kamaytirishga qaratilgan davlat siyosati bo'lib, u moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydigan muhim tartibga solish vositasidir. U mikroprudensial nazoratdan farqli ravishda alohida bank yoki kompaniyani emas, balki barcha moliyaviy tizimning umumiy xavfsizligini nazorat qiladi. Makroprudensial siyosat quyidagi jarayonlarni o'z ichiga oladi: tizimli risklarni monitoring qilish, iqtisodiyotdagi moliyaviy tsikllarni yumshatish, moliyaviy muassasalar o'rtasidagi bulaklanish (yuqilish) effektini cheklash, aktivlar pufakchalarining (bubble) oldini olish, kreditlashning haddan ziyod oshib ketishini nazorat qilish. Makroprudensial siyosat quyidagi strategik maqsadlarni ko'zlaydi: Moliyaviy tizimdagi umumiy xavf (banklararo bog'liqlik, bir sohadagi inqirozning boshqalarga o'tishi) pasaytiriladi; Iqtisodiyotda kredit va aktivlar narxining haddan tashqari tebranishlari oldi olinadi; Kredit “portlash” davrida cheklashlar qo'yish, “pasayish” davrida kreditlashni qo'llab- quvvatlash; Moliyaviy ishonchni mustahkamlash orqali real sektor rivojlanishi uchun barqaror moliyalashtirish manbalarini yaratadi. Bu siyosatning asosiy vazifalari bu Banklararo risklar, aktivlar narxining keskin oshishi, kreditlarning tez sur'atlar bilan ko'payishi kabi belgilar muntazam monitoring qilinadi. Ko'chmas mulk bozoridagi narxlar keskin oshishi, fond bozorida spekulyativ o'sishlar nazorat qilinadi. Bir bankning inqirozi boshqalariga o'tmasligi uchun amortizatsiya mexanizmlari yaratiladi. Iqtisodiy pasayish davrida makroprudensial siyosat banklar o'rtasidagi panika, likvidlik inqirozi yoki investitsion oqimlarning sekinlashuvini yumshatadi. Kapitalga qo'yiladigan talablar (Countercyclical buffer): Iqtisodiyot “qizib ketgan” paytda banklardan qo'shimcha kapital yig'ish talab qilinadi. Bu inqiroz vaqtida yo'qotishlarni qoplashga yordam beradi. Likvidlik bo'yicha talablar: LCR (Liquidity Coverage Ratio); NSFR (Net Stable Funding Ratio) Bu ko'rsatkichlar banklarda qisqa va uzoq muddatli likvidlik yetarli bo'lishini ta'minlaydi. Kreditlash limitlari: LTV (Loan- to-Value) — ipoteka kreditida garov qiymatining maksimal ulushi; DTI (Debt-to-Income) — qarz oluvchi daromadiga nisbatan qarz limiti; DSTI (Debt Service-to-Income) — qarz to'lovlari/ daromad. Bu vositalar ko'chmas mulk pufakchalarining oldini oladi. Xulosa qilib aytganda Makroprudensial siyosat — bu zamonaviy moliyaviy tartibga solish tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tizimli risklarni kamaytirish va moliyaviy inqirozlarning oldini olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu siyosat kreditlash sur'atlari, aktivlar narxi, moliyaviy muassasalar o'rtasidagi bog'liqlik va iqtisodiy sikllarning beqarorligini nazorat qilish orqali moliyaviy tizimni himoya qiladi. Makroprudensial siyosatsiz zamonaviy moliya bozori barqaror ishlay olmaydi, chunki bozor iqtisodiyotida

risklar juda tez shakllanadi va global miqyosda tarqaladi. Shu sababli har bir davlat, jumladan O'zbekiston ham, ushbu siyosatni takomillashtirishni strategik vazifa sifatida qaraydi. Kapital bozorlarini tartibga solish. Kapital bozori — bu uzoq muddatli moliyaviy resurslarning (aksiyalar, obligatsiyalar, investitsiya fondlari, derivativlar) sotilishi va sotib olinishi amalga oshiriladigan moliyaviy bozor segmentidir. U korxonalarga investitsiya jalb qilish, aholi jamg'armalarini samarali yo'naltirish va mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Kapital bozorini tartibga solish davlat, nazorat organlari va institutsional ishtirokchilar tomonidan bozor barqarorligi, shaffofligi va adolatli raqobatni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlardan iborat. Xulosa qilib aytganda Kapital bozorlarini tartibga solish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kuchli tartibga solish tizimi investorlarni himoya qiladi, bozorning shaffofligini ta'minlaydi, firibgarlik riskini kamaytiradi va kapital oqimini samarali yo'naltiradi. Rivojlanayotgan davlatlar, jumladan O'zbekiston uchun kapital bozorini uyg'un va samarali tartibga solish investitsiyaviy muhitni yaxshilash, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish va bozor ishtirokchilari o'rtasida ishonchni mustahkamlashning asosiy omillaridan biridir. Raqamli texnologiyalar sharoitida tartibga solish. Raqamli texnologiyalar moliya bozorlarining tuzilishi, operatsion mexanizmi va risklariga tubdan ta'sir qilmoqda. Fintex kompaniyalarining paydo bo'lishi, blokcheyn va kriptovalyutalar ommalashuvi, onlayn to'lov infratuzilmasining kengayishi hamda sun'iy intellekt asosidagi algoritmik operatsiyalar moliyaviy tizimni tezkor, qulay va arzon qilgan bo'lsa-da, bir vaqtning o'zida yangi turdagi xavflarni ham yuzaga chiqarmoqda. Shu sababli raqamli davrda tartibga solish an'anaviy yondashuvlardan farq qiluvchi moslashuvchan, proaktiv va texnologiya-integratsiyalashgan bo'lishi zarur. Fintex kompaniyalarining ko'payishi. Onlayn kreditlash platformalari (P2P lending); Raqamli banklar (neobanklar); Mobil to'lov tizimlari (Payme, Click, PayPal, Revolut); Onlayn sug'urta (insurtech). Bu subyektlar an'anaviy bank sektoriga raqobat yaratib, xizmat narxini arzonlashtirmoqda. Ammo ularning risklari – likvidlikning yetishmasligi, tartibsiz kreditlash, ma'lumotlar xavfsizligi muammolari. Shuning uchun Raqamli texnologiyalar moliya bozorlariga yangi imkoniyatlar yaratgani bilan birga, o'zgacha xavf va chaqiriqlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli tartibga solish organlari an'anaviy normativ hujjatlar bilan cheklanib qolmasdan, moslashuvchan, innovatsion va texnologiya-integratsiyalashgan tartibga solish tizimini joriy etishi zarur. Regtech, Suptech, kiberxavfsizlik standartlari, kriptoaktivlar bozorini nazorat qilish, AI asosidagi jarayonlarni tartibga solish kabi yo'nalishlar kelajakda moliya tizimining barqaror va xavfsiz ishlashida muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tajriba: AQSH, YeI va Osiyo mamlakatlarida moliya bozorlarini tartibga solish. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda moliya bozorlarini tartibga solish turli model va standartlarga asoslanadi. Bunga iqtisodiy tuzilma, moliyaviy tizimning tarixi, milliy qonunchilik va siyosiy- ijtimoiy omillar ta'sir qiladi. Eng ko'p o'rganiladigan tajriba — AQSH, Yevropa Ittifoqi (YeI) va Osiyo (asosan Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur, Xitoy) davlatlari modelidir. AQSH tajribasiga ko'ra moliyaviy bozorlarini tartibga solishda

ko'p darajali, segmentlashtirilgan va mustaqil institutlar tizimiga ega. Tartibga solishning asosiy tamoyili — “katta bo'lsa, ko'proq nazorat” (Too Big To Fail). Asosiy tartibga soluvchi institutlar bular: Federal Reserve (FED) Banklar ustidan prudensial nazorat; Makroprudensial siyosat yuritadi; Tizimiy xavf monitoringi. SEC – Securities and Exchange Commission: Qimmatli qog'ozlar bozori nazorati; IPO, brokerlar, fond birjalari ustidan nazorat; Investirlarni himoya qilish. CFTC – Commodity Futures Trading Commission: Derivatlar va fyucherslar bozori nazorati. FDIC – Federal Deposit Insurance Corporation: Depozitlarni sug'urtalash, Banklar barqarorligini ta'minlash. AQSH modelining xususiyatlari: Kuchli qonun ustuvorligi va jarimalar, Investirlarni himoya qilishga katta e'tibor, Bozorning o'zini-o'zi tartibga solish mexanizmasi (self-regulation) keng qo'llanadi, Raqamli aktivlar bo'yicha SEC va CFTC o'rtasida vakolat bo'linishi mavjud. Raqamli moliya bo'yicha AQSH yondashuvi: Kriptoaktivlar qiymatli qog'oz yoki tovar sifatida tasniflanadi; Fintexlar uchun “sandbox” (sinov muhiti) mavjud emas — ular umumiy qonunlarga bo'ysunadi; Facebook'ning Libra loyihasi kabi loyihalarga qat'iy yondashuv. AQSH modeli bozorni erkinlashtirish + kuchli ijro tamoyiliga asoslanadi.

Yevropa Ittifoqi (YeI) tajribasi: YeI moliyaviy bozorlarini tartibga solishda eng standartlashtirilgan, yagona qoidalarga asoslangan modelni yaratgan. Tartibga solish integratsiyalashgan hamda ehtiyotkorlik siyosatiga asoslangan. Asosiy institutlar : European Central Bank (ECB) Yagona bank nazorati (SSM – Single Supervisory Mechanism) Yirik banklarga bevosita nazorat. ESMA – European Securities and Markets Authority: Qimmatli qog'ozlar bozori, Investitsion kompaniyalar faoliyati, Fond birjalari uchun yagona standartlar. EBA – European Banking Authority - Moliyaviy institutlar uchun prudensial standartlar. Yevropa modelining xususiyatlari: “Yagona bozor – yagona qoidalar” tamoyili; MIFID II, Basel III, PSD2 kabi umumiy direktivalar; Banklar uchun yuqori prudensial talablar; Fintex integratsiyasi uchun innovatsion sandoboxlar; Maxfiylik bo'yicha kuchli talablar (GDPR). Raqamli moliya bo'yicha YeI yondashuvi. PSD2 (Payment Services Directive 2): Ochiq banking (open banking) tizimi, To'lov xizmatlari raqobatini oshirish. MiCA (Markets in Crypto Assets): Kriptoaktivlar bo'yicha dunyodagi eng batafsil qonun, Stabilkoinlar, tokenlar, kripto birjalar nazorati. Digital Finance Package: Fintex innovatsiyasini qo'llab-quvvatlash, Kiberxavfsizlikni kuchaytirish. YeI modeli tartibga solishning eng standartlashtirilgan va xavfsizlikka yo'naltirilgan shaklidir. Osiyo mamlakatlari tajribasi. Osiyo davlatlari moliya bozorlarini tartibga solishda tejamkor, tez moslashuvchi va innovatsiyani qo'llab-quvvatlovchi modelni qo'llashadi. Eng yaxshi tajriba: Singapur, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya. Singapur modeli: MAS – Monetary Authority of Singapore; Bank, sug'urta, qimmatli qog'ozlar, to'lov xizmatlari — barchasi uchun yagona reguliyator, Fintex uchun dunyodagi eng rivojlangan regulatory sandbox, Kriptoaktivlar bo'yicha aniq litsenziyala“ Innovatsiyaga ochiq, xavfga sezgir” tamoyili, Raqamli banklarga maxsus litsenziyalar, Kiberxavfsizlik bo'yicha qat'iy talablar. Yaponiya tajribasiga ko'ra FSA – Financial Services Agency: Banklar, birjalar, fintexlar nazorati; Kriptovalyutalarni qonuniy to'lov vositasi sifatida tan

olgan eng birinchi davlatlardan biri. Yaponiyaning yondashuvi Kriptobirjalar uchun qat'iy kapital talablari, Investorlarni himoya qilishga urg'u, Kiberxavfsizlik bo'yicha sertifikatlashlardan iborat. Xitoyga kelsak Asosiy institut: People's Bank of China (PBOC) yondashuvi kriptovalyutalarni taqiqlash, lekin markaziy bank raqamli valyutasini joriy etish, Fintex gigantlari (Ant Group, WeChat Pay) uchun qat'iy nazorat, Katta ma'lumotlar monitoringi, P2P kreditlash platformalarini qisqartirish. Janubiy Koreya kriptoaktivlar bo'yicha eng batafsil qonunlardan biri, elektron to'lovlar uchun yuqori standartlar, Fintex startaplarini qo'llab- quvvatlash dasturlaridan foydalangan holda moliyaviy bozorlarni tartibga soladi.

#### Xulosa

Moliya bozorlarini tartibga solish iqtisodiy barqarorlik, investitsion faollik va moliyaviy institutlarning xavfsiz faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarali tartibga solish shaffoflik, adolatlilik va raqobatni rag'batlantirish orqali bozor ishonchini oshiradi, firibgarlik va manipulyatsiya xavfini kamaytiradi. Prudensial nazorat va makroprudensial siyosat moliya tizimidagi tizimli risklarni kamaytiradi, inqirozlarning oldini oladi va iqtisodiy sikllarni yumshatadi. Raqamli texnologiyalar va fintech esa moliya bozorini yanada samarali va barqaror qilish imkonini beradi, ammo yangi xavflarni ham yuzaga chiqaradi. Xalqaro tajriba ko'rsatadiki, AQSH, YeI va Osiyo mamlakatlaridagi turli yondashuvlar O'zbekiston moliya bozorini rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, davlat va nodavlat regulyatorlarning hamkorligi, xalqaro standartlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash moliya tizimini barqaror va raqobatbardosh qiladi. Xulosa qilib aytganda, moliya bozorlarini tartibga solish moliyaviy institutlarning xavfsiz va shaffof faoliyatini ta'minlabgina qolmay, mamlakat iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va moliyaviy tizimning uzoq muddatli rivojlanishi uchun strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Davlat institutlari, markaziy banklar va nodavlat regulyatorlarning hamkorligi, xalqaro tajriba va innovatsion texnologiyalarni qo'llash moliya tizimini barqaror, samarali va raqobatbardosh qilishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, tartibga solish mexanizmlari investorlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qiladi, firibgarlik va manipulyatsiya xavfini kamaytiradi, bozor ishonchi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

#### ADABIYOTLAR:

1. Мишкин Ф. Экономика денег, банковского дела и финансовых рынков. — М.: Вильямс, 2019.
2. Фабоцци Ф. Рынки капитала. — М.: Альпина Паблишер, 2020.
3. Базельский комитет по банковскому надзору. Basel III: International Regulatory Framework. — BIS, 2017.
4. Молотников А. Е. Финансовые рынки и институты. — М.: Юрайт, 2021.



5. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. — 1996.
6. O'zbekiston Respublikasi "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi Qonuni. — 2015.
7. Markaziy bank. Prudensial me'yorlar va talablari bo'yicha yo'riqnoma. — Toshkent, 2023.
8. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. — IMF, 2023.
9. Allen F., Gale D. Financial Regulation in the 21st Century. — Oxford University Press, 2021.
10. Saunders A., Cornett M. Financial Markets and Institutions. — McGraw- Hill, 2019.